

ВІДГУК

офіційного опонента Подкура Романа Юрійовича – кандидата історичних наук, старшого наукового співробітника відділу історії державного терору радянської доби Інституту історії України НАН України на дисертацію Песоцького Максима Миколайовича на тему «Структура та діяльність народного комісаріату внутрішніх справ України (1919 – 1930 рр.)», подану до захисту у разову спеціалізовану вчену раду на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії в галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія».

Актуальність теми дисертації. Боротьба за європейський вектор розбудови української держави нині перетворилася із політичного у військове протистояння із Російською Федерацією. Остання намагається повернути межі ССРСР і розвиток величезної країни до диктатури групи політичних олігархів чи одноосібного правління.

У військових діях на теренах України активно використовуються всі спроможності міністерства внутрішніх справ Росії для забезпечення російського панування на окупованих українських територіях. Натомість працівники міністерства внутрішніх справ України стали на захист незалежності України. Сформовані із працівників поліції бригади безпосередньо на фронті знищують окупантів, оберігають правопорядок у тилу, охороняють об'єкти критичної інфраструктури тощо.

Вже перші проби аналізу перших кроків діяльності працівників МВС Росії виявили схожість з їхньою діяльністю у 1920-х – 1930-х рр., коли територія Української Народної Республіки була окупована російськими більшовиками. Дослідження М.М.Песоцького дає змогу реконструювати картину реалізації окупаційної політики комуністичного режиму у згаданий історичний період.

Також у контексті сучасної російсько-української війни робота актуалізується необхідністю сформулювати цілісне уявлення про функціонування

окупаційних органів більшовицької влади, їхню структуру, діяльність та роль у поразці українського національно-визвольного руху.

Якість одержаних результатів та повнота викладу результатів дисертації в опублікованих працях. Дисертаційне дослідження було апробовано на двох міжнародних конференціях. Основний зміст та висновки роботи відображені у п'яти наукових працях, три із яких опубліковані у фахових наукових виданнях України.

Наукова новизна представлених теоретичних результатів проведених здобувачем досліджень. Принципово новим є оцінка поєднання репресивної і господарсько-побутової складової діяльності наркомату внутрішніх справ УСРР.

Автор проаналізував наявну історіографію становлення, трансформації та функціонування НКВС УСРР, виявив й увів до наукового обігу нові архівні джерела, охарактеризував структуру, головні напрями діяльності та вади функціонування місцевих органів НКВС, простежив особливості їхньої комунікації з центральним апаратом наркомату, описав роль НКВС в управлінні господарсько-побутовою інфраструктурою республіки, доповнив й уточнив історичні обставини, витоки створення та початковий етап діяльності НКВС, загальну картину структурних змін всередині апарату НКВС та його функцій відповідно до реорганізацій різних років.

Ступінь обґрунтованості наукових положень та висновків, сформульованих у дослідженні. Структура, мета і завдання, практичне і наукове значення роботи були сформовані відповідно визначених вимог. Хронологічні та географічні межі чітко окреслені. Належним чином сформульовані об'єкт та предмет роботи. Результати дослідження представлені у публікаціях українських видань. Апробацію матеріалів дисертації було здійснено через участь автора у наукових форумах.

Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності. Структура дослідження М.М. Песоцького є традиційною і складається з восьми основних елементів: вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та

літератури, додатків. Дисертація супроводжується анотаціями українською та англійською мовами.

Перший розділ роботи, який має назву «Історіографія, джерельна база та методологія дослідження», розкриває стан наукового висвітлення проблеми, характеристику основних груп джерел, а також використаний теоретико-методологічний інструментарій. Автор традиційно класифікував наявну історіографію з проблематики дослідження на два періоди – радянський та сучасний, із докладним аналізом та систематизацією праць радянської доби. У ньому проаналізовано окремі історіографічні етапи та визначено їхні особливості. Також здійснено аналіз загальноісторичних праць, що надають розуміння історичного тла досліджуваних подій, досліджень науковців історико-правого спрямування.

Дослідження виконане з залученням різнопланових джерел. Для виконання поставлених завдань традиційно було використано документи із фонду Наркомату внутрішніх справ УСРР – УРСР (ф.5) Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України. Чимало дослідників переглядало ці архівні сторінки, але М.М. Песоцькому вдалося знайти можливість об'єднати їх і знайти логічне пояснення інформації, що містилася у виявлених документах. Важливо, що автор поєднав їх із нормативними документами, що були надруковані у галузевих періодичних виданнях «Адміністративний вісник», «Комунальне господарство України» та ін.

У другому розділі «Історичні обставини та формування організаційної структури НКВС» досліджувалися не лише організаційно-правові аспекти, але й особливості діяльності, пов'язані з історичними особливостями окупації території Української Народної Республіки, повстанським рухом, колаборацією деякої частини політикуму із комуністичним режимом.

На основі аналізу джерел дисертант цілком обґрунтовано приходить до висновку, НКВС УСРР як виконавчий орган був покликаний сприяти швидкому встановленню більшовицького режиму на окупованій території Української Народної Республіки. У своїй діяльності він поєднував як

репресивну складову, так й організацію органів окупаційної влади на місцях. Комунальний відділ НКВС отримав повноваження для розпорядження нерухомим майном, що з приходом більшовицького режиму втратило статус приватної власності. У деяких рисах повноваження наркомату внутрішніх справ копіювалися із колишнього міністерства внутрішніх справ Російської імперії. Таке копіювання було закономірним, оскільки більшовицьке керівництво було лише на початку розбудови системи державного управління країною.

Третій розділ «НКВС як засіб радянзації соціально-економічного та духовного життя» є чи не основним у цьому дослідженні. Оскільки автор розкрив діяльність структурних підрозділів (Комунальний відділ, Головне управління у справах комунального господарства, Інспекція у справах комунального господарства) наркомату, що розпоряджалися націоналізованим майном. Також ці структури у межах компетенції відали побудовою і ремонтом місцевих шляхів сполучення, станом кладовищ та опікувалися пожежною безпекою тощо. Автор описав певний рівень проблем, що постали перед більшовиками у 1920-х рр.

Через мережу адміністративних відділів більшовики легально впливали на сферу державно-церковних відносин, намагаючись згорнути діяльність релігійних установ та осередків, позбавити населення можливості задоволення релігійних потреб. Саме у такому контексті більшовицькі лідери уявляли боротьбу із релігійними віруваннями, намагаючись замістити їх вірою у «світле майбутнє». Однак, як показала подальша практика більшовикам, навіть зачинивши практично всі храми і знищивши священників, не вдалося остаточно змінити духовні вірування українців.

У четвертому розділі «Діяльність НКВС у сфері охорони правопорядку» дисертант намагався переосмислити чималий вже наявний науковий здобуток. Оскільки проблеми діяльності міліції вже доволі широко розкриті іншими дослідниками. М.М.Песоцький додав цікавих нюансів щодо матеріального і фінансового забезпечення у контексті виконання завдань із охорони правопорядку, здійснення міліціонерами злочинів через зубожіння, низької морально-ціннісної підготовки та мотивації.

Цікавим і маловідомим серед наукової спільноти є діяльність наркомату внутрішніх справ УСРР у галузі виконання покарань. Працівники пенітенціарної системи намагалися зробити процес так званого «перевиховання» економічно прибутковим. Однак брак засобів виробництва, матеріалів, відсутність мотивації робила цей процес малоефективним.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації. Дисертація М.М. Песоцького є самостійним, завершеним дослідженням, що вирішує поставлені наукові завдання відповідно до поставленої мети.

Тим не менш, є декілька зауважень та пропозицій, які не впливають на загальне позитивне враження та оцінку дослідження, однак можуть бути корисними для подальшої роботи над проблемою.

У розділі «Історіографія проблеми» автор чомусь оминув закордонних дослідників, що активно досліджували правові основи функціонування СРСР як тоталітарної держави та установи, що впроваджували «диктатуру пролетаріату». Варто хоча б згадати працю П.Соломона «Советская юстиция при Сталине», що опублікована російською мовою. Чимало про роль наркомату внутрішніх справ у репресивних процесах стосовно окремих соціальних груп писали Ш.Фіцпатрік, Н.Верт та ін. Варто зазначити, що у деяких працях закордонні історики плутали функції органів держбезпеки із функціями наркомату внутрішніх справ (див. наприклад: Э.Карр. История Советской России). Це теж могло б бути предметом аналізу.

Дискусійними у сучасних реаліях виглядають деякі словосполучення, зокрема термін «радянська влада». Цим терміном постійно користується закордонна історіографія для пояснення функціонування державного управління у СРСР. Однак, стержнем «радянської системи» була Комуністична партія, політбюро якої ухвалювало основні рішення з державного правління, виробляло принципи державної політики. На нашу думку, варто було б використовувати у контексті формування репресивної системи термін «комуністичний режим», що розкриває ідеологічну сутність російського більшовизму. У контексті державного управління термін «советський», «советська влада». Якщо ми підтримуємо концепцію окупації Української

Народної Республіки, то це була «совєтська влада». Переклад «совєти» на «ради» мав закріпити серед українського суспільства українською мовою знайоме слово «рада». Водночас, «ради» були формалізованим органом, що був пронизаний членами Компартії і виконував всі політичні замовлення більшовицького керівництва.

На мою думку, автору варто приділити увагу дослідженню динаміки розбудови пенітенціарних закладів під егідою НКВС на теренах УСРР. Ідеться не лише про розбудову системи примусової праці, що почала формуватися у СРСР із 1920-х рр. Намагаючись зменшити в умовах економічної кризи витрати на ув'язнених, поєднати процес заробляння грошей і «соціалістичне трудове виховання», більшовики активно пропагували ідею «створення шляхом праці, впливу трудового колективу нової совєтської людини».

Автор слушно зауважив про відновлення організаційних функцій. НКВС УСРР почав керувати виборами до рад та здійснювати контроль за правильною реалізацією директивних настанов органів вищого політичного керівництва та центральної виборчої комісії; розробляти законопроекти та постанови, які належали до організаційно-адміністративної діяльності рад та виконавчих комітетів і т.д. Однак він не зробив висновку – навіщо вищому політичному керівництву було необхідно передавати контролюючі функції від ВУЦВКа до НКВС УСРР?

Це був період загострення боротьби із політичними наслідками НЕПу. І.Сталін та його оточення найбільше боялося формування у виборних органах лобі так званих «непманів» (у цьому контексті варто враховувати не лише представників торгово-ремісничого капіталу, а й осіб, що вимагали лібералізації суспільних відносин). Оскільки республіканський нарком внутрішніх справ обіймав також посаду голови ДПУ УСРР, то таким чином здійснювалося поєднання зусиль таємної політичної поліції і легальної спроможності державної структури у вилученні небажаних осіб вже на етапі підготовки виборчої кампанії.

Автор згадував, що були неузгодженості між наркоматом внутрішніх справ і наркоматом юстиції, наркоматом шляхів сполучень та іншим

наркоматами. Однак сутність цих конфліктів так і не описав. Це важливо для розуміння подальшої реструктуризації наркомату внутрішніх справ у 1930 р., його відновлення у 1934 р. і формування нового державного «монстра», що об'єднував ГУТАБ, будівництво доріг, промислових об'єктів, «атомний проект», розробку лісів, котлонагляд і т. д.

У висновку на с.159 автор зробив висновок про використання міліції «з метою розправи над особами, які були невдоволені політикою більшовиків та радянським режимом як таким». Однак аналіз участі міліції у боротьбі із опонентами комуністичного режиму у тексті дисертації відсутній. Розумію це як проблему текстового обмеження, але при підготовці монографії цю ваду можна цілком оминати.

Автор згадував у тексті «недорід 1924 р.». Згідно сучасних досліджень, вчені інтерпретували ці події як голод 1924–1925 рр.

У висновках автор згадав, що «Україна не користувалася автономними правами». Така інтерпретація свідчить, що республіканська владні органи не хотіли скористатися правами, натомість вони не могли ними скористатися. Зрозуміло, що невдале формулювання авторської думки, тому варто відредагувати цей висновок.

У висновках варто чітко зазначити теоретико-методологічну основу дисертації. Про що автор писав у відповідному підрозділі.

Загальний висновок та оцінка дисертації з урахуванням дотримання академічної доброчесності. Загалом дослідження Максима Миколайовича Песоцького повністю розкриває актуальну наукову проблему створення та діяльності наркомату внутрішніх справ УСРР у 1919–1930 рр. Висновки, зроблені автором, мають наукове значення. З огляду на це, дисертація на тему «Структура та діяльність народного комісаріату внутрішніх справ України (1919 –1930 рр.)» — це наукове дослідження, що має цілісний характер, концептуальну завершеність і наукову новизну.

Означена дисертація цілком відповідає вимогам Порядку «Про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого кабінетом Міністрів України від 12 січня 2022 р.(№ 44), а її автор – Песоцький Максим

Миколайович – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія та археологія.

Офіційний опонент:

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
відділу історії державного терору радянської доби
Інституту історії України НАН України

Р. Ю. Подкур

Р. Ю. Подкур
(О.С.Рубльов)